

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ¹

SOCIOCULTURAL INSTRUMENTARIUM FOR NATIONAL SECURITY FORMATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF WAR

Вовк С.О.,

доктор політичних наук, доцент,

завідувач кафедри політології та правознавства

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

У статті автор наголошує на тому, що сьогоднішня ситуація в Україні ілюструє недостатню ефективність традиційних підходів до побудову концепції національної безпеки, як певної системи офіційно прийнятих принципових позицій держави і суспільства на цінності та інтереси, на стратегії і заходи захисту території, суверенітету, національних інтересів, населення, економіки від потенційних та реальних, внутрішніх та зовнішніх загроз. Актуальним є звернути увагу на соціокультурний інструментарій безпеки як комплекс засобів, методів і практик, які використовуються державою або суспільством для підтримки та зміцнення національної безпеки в площині формування національної ідентичності, єдності та згуртованості суспільства, громадянської свідомості та взаємопорозуміння, здатності реагувати на існуючі та можливі загрози.

Автор доводить, що комунікаційні стратегії, залученість громадян до процесу прийняття рішень і національно-патріотичне виховання як соціокультурний інструментарій забезпечення національної безпеки є запорукою збереження суверенітету і нації. Правильно організовані комунікаційні канали та інформаційні кампанії, спрямовані на об'єднання населення та підтримку національних інтересів, сприяють зміцненню патріотичного духу та громадянської свідомості. Взаємопорозуміння між усіма верствами суспільства створює підґрунтя для ефективного протидії зовнішнім загрозам та збереження національної безпеки. Активна громадянська позиція та участь у прийнятті важливих рішень підвищує довіру до влади та забезпечує демократичний контроль над державними діями. Заохочення громадян брати активну участь у житті країни та враховувати їхні думки при формуванні стратегій національної безпеки сприяє стабільності та ефективному реагуванню на внутрішні та зовнішні виклики. Національно-патріотичне виховання сприяє зміцненню національної ідентичності та почуттю єдності, необхідних для стійкості країни перед зовнішніми загрозами. Формування громадянської свідомості, патріотичного духу та підтримка національних цінностей впливає на залученість громадян до захисту держави, її незалежності та територіальної цілісності. Важливо продовжувати розвивати національно-патріотичне виховання серед молодого покоління, щоб забезпечити майбутнє нації та зберегти національну безпеку в умовах зовнішнього тиску та агресії.

Ключові слова: соціокультурний інструментарій, національна безпека, критичне мислення, російсько-українська війна.

The article emphasizes that the current situation in Ukraine illustrates the insufficient effectiveness of traditional approaches to constructing the concept of national security as a system of officially adopted principles by the state and society regarding values, interests, strategies, and measures to safeguard the territory, sovereignty, national interests, population, and economy from potential and real internal and external threats. It is crucial to focus on the socio-cultural toolkit of security, which comprises a set of means, methods, and practices employed by the state or society to support and strengthen national security by fostering national identity, unity, and cohesion, civil consciousness, mutual understanding, and the ability to respond to existing and potential threats.

The author argues that communication strategies, citizen involvement in decision-making processes, and national-patriotic education as socio-cultural tools are pivotal for ensuring the preservation of sovereignty and the nation. Well-organized communication channels and information campaigns aimed at uniting the population and supporting national interests contribute to reinforcing a patriotic spirit and civil consciousness. Mutual understanding among all segments of society establishes a foundation for effectively countering external threats and maintaining national security. Active civic participation and involvement in significant decision-making processes enhance trust in authority and ensure democratic control over state actions. Encouraging citizens to actively participate in the country's affairs and consider their opinions when formulating national security strategies foster stability and effective response to internal and external challenges.

National-patriotic education contributes to strengthening national identity and a sense of unity, both essential for the country's resilience against external threats. The formation of civic consciousness, patriotic spirit, and support for national values influence citizens' engagement in defending the state, its independence, and territorial integrity. It is crucial to continue developing national-patriotic education among the younger generation to ensure the nation's future and preserve national security amidst external pressure and aggression.

Key words: socio-cultural toolkit, national security, critical thinking, Russo-Ukrainian War.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Постановка проблеми. Україна знаходиться в складних умовах війни, що ставить питання національної безпеки на перший план. Традиційні підходи до останньої враховують, в першу чергу, забезпечення військової складової, але сьогодні питання національної безпеки стосується і проблеми формування стійкої системи усередині країни, яка базується не тільки на ефективному управлінні, боротьбі з корупцією, а й розвинутій соціокультурній сфері, розвинутих комунікаційних стратегіях, співпраці між державою і громадянами, залученні останніх до прийняття рішень. Забезпечення національної безпеки вимагає ефективних стратегій, залучення ресурсів та співпраці всіх верств суспільства, щоб забезпечити стабільність, перемогу, мир та благополуччя для українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість наукових досліджень присвячено вивченню теоретичних і практичних проблем безпеки загалом, а також національної безпеки зокрема. Аналіз наукового дискурсу [1; 2; 3; 4; 5] дозволяє окреслити основний спектр висновків. По-перше, основна стратегічна мета забезпечення національної безпеки в Україні полягає у захисті державних та суспільних інтересів країни. Це охоплює внутрішньополітичну сферу, де досягнення стійкості конституційного устрою, підтримка громадянської єдності та національної злагоди, а також збереження єдності правового простору є важливими завданнями.

По-друге, для забезпечення національної безпеки потрібний комплексний підхід, який об'єднає теоретичні дослідження, практичний досвід і знання різних наукових галузей. Це означає що, щоб зрозуміти загальні принципи безпеки, потрібно вивчати конкретні сфери, які можуть опинитися під загрозою, а також застосовувати ці знання для захисту інтересів особистості, суспільства і держави.

По-третє, «головним прорахунком України на імітаційному етапі розвитку національної безпеки став надмірний етатизм у визначенні її інституційних, структурно-функціональних, ресурсних, цільових та ін. характеристик. У центрі уваги правлячих сил була насамперед Воєнна організація держави, яка або дублювала радянські підходи з питань гарантування безпеки, або ж була лінійним копіюванням досвіду пострадянських держав, що сформувалися як авторитарні» [6, с. 184].

По-четверте, з урахуванням теоретичних розробок, практичної реалізації стратегій та аналізу законодавчої бази з питань національної безпеки, пропонується розглядати її не лише з військового аспекту, тобто дій, спрямованих на захист державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від реальних і потенційних загроз. Оскільки національна безпека включає

діяльність держави із забезпечення захисту прав і свобод громадян як на національному рівні, так і на міжнародному рівні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний дослідницький діалог щодо національної безпеки України недостатньо уваги приділив увагу проблемі соціокультурного інструментарію безпеки як комплексу засобів, методів і практик, які використовуються державою або суспільством для підтримки та зміцнення національної безпеки в площині формування національної ідентичності, єдності та згуртованості суспільства, громадянської свідомості та взаємопорозуміння, здатності реагувати на існуючі та можливі загрози.

Метою статті є охарактеризувати соціокультурний інструментарій забезпечення національної безпеки України в умовах російсько-української війни. Мета зумовила конкретні **завдання**: відстежити роль комунікаційних стратегій в формуванні національної єдності як запоруки національної безпеки; проаналізувати взаємозв'язок між залученістю громадян в процес прийняття рішень і безпекою країни; з'ясувати особливості національно-патріотичного виховання як складової національної безпеки в умовах зовнішньої агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах російсько-української війни, національна безпека стає першочерговим завданням для нашої країни, а ефективні комунікаційні стратегії є необхідним інструментом для досягнення цієї мети. «Створення ефективної, надійної системи обміну інформацією, яка б відповідала вимогам повноти, достовірності, оперативності, чіткості, гнучкості – це одне з важливих завдань в організаціях та у державі, де запроваджено військовий стан і йде війна. Для успішних комунікацій необхідне двостороннє спілкування, яке дозволяє на всіх рівнях управління визначити, наскільки зрозумілими є завдання, які ставляться» [7].

Одним з основних напрямів комунікаційних стратегій є забезпечення достовірності та об'єктивності інформації, яка поширюється серед громадян. В умовах війни, де маніпуляція та дезінформація широко використовуються як інструменти агресора, важливо мати засоби для виявлення та протидії цим загрозам. Військові та цивільні комунікаційні структури повинні співпрацювати для створення системи масової комунікації, що забезпечує громадськості точну та об'єктивну інформацію.

Українське військово керівництво розробило ефективну комунікаційну стратегію від початку війни. Генеральний штаб Збройних сил України звертається до українських громадян із систематичним інформуванням про бойові втрати противника, мужність та успіхи українських сил у зіткненні з агресором на офіційному сайті та

каналі YouTube, описує оперативну інформацію по всій лінії фронту, повідомляє про військові злочини та порушення правил війни з боку країни-агресора. Щоденні брифінги на єдиному інформаційному марафоні використовуються для інформування громадян про поточну воєнно-політичну ситуацію. Представники різних владних структур проводять брифінги з метою врахування інтересів аудиторії. Важливо, що подана на цих брифінгах інформація відповідає заявленому порядку денному та є достовірною та об'єктивною.

Цей напрям комунікаційної стратегії має на меті інформувати націю про актуальну ситуацію на фронті та збільшення громадської підтримки військових, організаційних та дипломатичних заходів, спрямованих на захист держави від російської агресії, допомогти усвідомити громадянам важливість цієї війни для збереження української нації, і відповідно, стимулювати громадян до підтримки армії. Все це разом стало одним із способів зміцнення єдності всього народу, військового та цивільного фронту опору зовнішній агресії. Така дієва комунікаційна стратегія сприяла формуванню позитивного образу українських військових, підвищила їх авторитет у суспільстві і збільшила рівень довіри до збройних сил України. Вона зробила більш доступною для громадян інформацію про те, як саме ведуться воєнні дії та які досягнення мають українські сили на полі бою. Враховуючи суворі умови війни та зростання внутрішньої підтримки, така ефективна комунікаційна стратегія відіграла важливу роль у мобілізації суспільства для захисту національної безпеки та суверенітету країни, сприяла підтримці національного духу та формуванню патріотичної свідомості громадян.

На думку експертів з комунікацій та зав'язків з громадськістю російсько-українська війна сформувала нові комунікативні тренди на рівні держави, суспільства, бізнесу, громадян, політиків тощо:

«Ціннісний тренд, який став вирішальним у бізнесі, політиці та держструктурах. Для компаній іміджева комунікація замінила продуктову – свідома чітка позиція вийшла на передній план. Зросла роль корпоративної соціальної відповідальності. В умовах війни бізнес переорієнтував програми сталого розвитку й допомоги, почав більше допомагати армії, ВПО та спонукати до волонтерства. Програми допомоги стали невід'ємною політикою компаній та організацій.

Тренд підтримки – це *must have* будь-якої комунікації. Ми разом. Дякуємо. Переможемо. Допомагаємо. Віримо. Працюємо. Донатимо. Тримаємося тощо. Частка підтримувальних слів в інформаційному просторі суттєво виросла. Такі меседжі допомагають аудиторії справлятися з пригніченістю та емоційними труднощами, які час від часу відчуває кожен. Як би це не було банально, але часто людям достатньо слів, щоб відчути себе краще.

Національний тренд, який вийшов далеко за межі України і став популярним як в одязі, так і там, де можна використовувати орнаменти, наліпки, фото, слогани. Виразною стала й патріотична українська риторика, яка міцно закріпилася за вітчизняними компаніями. І, якщо ще рік тому гордість за країну відчували менше половини населення, сьогодні це відчуття в середині держави є домінуючим і становить 80%» [8].

Отриманий під час війни досвід з комунікацій стане цінним ресурсом після війни, коли буде потреба відновлювати та зміцнювати державні структури, відбудовувати економіку, а також встановлювати зв'язки з міжнародним співтовариством. Комунікаційні експерти зможуть використати свої знання та навички для сприяння відбудові країни, формуванню позитивного іміджу за кордоном, а також для сприяння розвитку дипломатичних та економічних відносин з іншими країнами. Використання цього досвіду у післявоєнний період допоможе забезпечити стабільність, розвиток та процвітання країни на шляху до миру та процвітання.

Другим ключовим елементом соціокультурного інструментарію національної безпеки стало залучення громадян у процес прийняття рішень та управління справами своєї країни щодо проблем, які виникли внаслідок повномасштабного вторгнення росії. Умови війни ставлять під загрозу не лише безпеку та суверенітет території, але й основні цінності демократичного суспільства, тому залученість громадян є важливим інструментом для забезпечення національної безпеки.

По-перше, залученість громадян дозволяє залучати різноманітність думок, досвіду та експертизи до процесу прийняття рішень. В умовах війни, коли потрібно швидко та ефективно реагувати на загрози, це особливо важливо. Громадяни можуть принести свої знання, ідеї та ресурси, щоб спільно розробити та впровадити стратегії безпеки, що відповідають потребам країни в цілому чи окремої громади.

По-друге, залученість громадян сприяє зміцненню довіри між громадянами та державою. Залучення громадян до прийняття рішень створює відчуття відповідальності та причетності до долі країни. Громадяни, які беруть активну участь у формуванні політики та плануванні заходів з безпеки, почувують себе більш залученими до суспільства та демократичних процесів [9].

По-третє, залученість громадян сприяє підвищенню рівня свідомості про національну безпеку та загрози, з якими стикається держава і які можуть виникнути в майбутньому як наслідок військової агресії. Розуміння громадянами своїх прав та обов'язків, а також наслідків війни допомагає забезпечити їхню готовність до дій в разі потреби. Через освіту, інформаційні кампанії та громадські дебати,

громадяни можуть бути більш підготовленими та мобілізованими у справі національної безпеки.

Для реалізації залученості громадян існують механізми та платформи, які мають можливість сприяти активній участі громадян у прийнятті рішень. Це і громадські ради, форуми, партнерства між владою та громадським сектором, а також ефективна комунікаційна стратегія. Важливо забезпечити доступність інформації, широкий обмін думками та забезпечити прозорість у прийнятті рішень. «Світовий досвід показує, що політика, яка на стадії вироблення мала широку підтримку громадянства, має більше шансів на успішне втілення, ніж політика, яка викликає значну громадську опозицію чи є просто невідомою громаді. Більшість рішень органів влади стосуються населення. Якщо громадяни знають про ці рішення та вважають, що вони також брали участь в їхній розробці, вони, швидше за все, дотримуватимуться такого закону чи такої політики» [10, с. 11].

Дійсно, аргументоване обговорення дає можливість зібрати та проаналізувати різноманітні погляди та перспективи на проблему, що сприяє пошуку компромісів в складних питаннях. Сам процес обговорення підвищує ступінь демократії, оскільки громадяни відчувають, що їхні думки та погляди є важливими для влади, відповідно, і влада, має можливість дізнатися, що саме є дійсно важливим для громади, які проблеми найактуальніші та потребують негайного вирішення. Це допомагає владі спрямовувати ресурси на ті сфери, які є найбільш потрібними і створити дієву платформу для співпраці.

Залученість громадян як соціокультурний інструментарій національної безпеки України в умовах війни є невід'ємною складовою стабільності та успіху обороноздатності країни. Посилення співпраці між громадянами та владою, розширення громадського участі та підвищення рівня свідомості є важливими кроками для зміцнення національної безпеки та відродження країни. Суттєву роль у взаєморозумінні між суспільством і державою будуть комунікаційні стратегії.

Наступним елементом соціокультурного інструментарію національної безпеки є патріотично-патріотичне виховання громадян. Відповідно до Концепції метою національно-патріотичного виховання визначено як «становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності» [11].

Патріотизм є суттєвою складовою національної свідомості та національної ідентичності гро-

мадян. В умовах війни, коли національна територіальна цілісність та безпека країни піддаються загрози, патріотичне виховання набуває особливої важливості. Воно спрямоване на формування віри у справедливість своєї боротьби, національної самосвідомості, готовності до захисту своєї країни та активної участі в оборонних зусиллях. Крім того, не можна не погодитися з дослідниками Королюк А. та Королюк О., що «...держави повинні почати використовувати наявний досвід та потенціал національно-патріотичного виховання, який вже існує в Україні. Український народ проявляє високий рівень самоорганізації, що добре демонструє діяльність волонтерів, спрямовану на підтримку української армії та допомогу постраждалим від бойових дій. Крім того, у багатьох містах країни існують громадські організації, військово-патріотичні клуби та активні громадяни, які активно займаються національно-патріотичним вихованням. Вони надають досвід організації історичних та військово-патріотичних фестивалів, видання україномовних науково-пізнавальних книжок з питань історії України та багато іншого. Ці активні ініціативи і дії громадян можуть стати цінним ресурсом для держави у забезпеченні національно-патріотичного виховання та зміцненні національної ідентичності» [12].

Один з основних аспектів національно-патріотичного виховання – це надання змоги громадянам ознайомитися з історичними подіями та досягненнями своєї країни. Це включає розуміння національної історії, культури, мови та традицій. Сприяти глибшому осмисленню історичного досвіду та патріотичних цінностей допоможе формувати почуття належності до своєї країни та готовності її захищати. «Суспільство та наша армія потребують крім всього іншого й якісного культурного та патріотичного навантаження, інформації, що зможе надихнути. Мова йде про історичні паралелі, про боротьбу українців минулих століть, про козацькі війни, про козацький військовий побут, про побут, уніформу та подвиги не тільки козаків, а й вояків часів визвольних змагань – УНР. Нажаль сьогодні фактично відсутня візуалізація, немає або недостатньо спеціалізованих військових та науково-популярних видань. Але ця інформація є вкрай необхідною, донести її можна і через Інтернет, і через друк, і шляхом безпосередніх зустрічей членів руху військово-історичної реконструкції та бійців ЗСУ із розповідями про однострої, та військо України в минулому, його традиції з прив'язкою до сучасних подій у державі» [12].

Крім того, національно-патріотичне виховання спрямоване на розвиток громадянських якостей та активної громадянської позиції. Громадяни повинні розуміти свої права та обов'язки, брати участь у громадському житті, демократичних процесах

та приймати відповідальність за долю своєї країни. Національно-патріотичне виховання сприяє формуванню активної громадської позиції, залученню громадян до важливих суспільних справ та сприяє зміцненню соціального об'єднання.

Спектр дій, які спрямовані на зміцнення патріотичних цінностей та підтримку національної ідентичності молодого покоління та всього населення, сприяють позитивним змінам у всьому суспільстві і розвитку громадянської свідомості. До таких дій за досвідом зарубіжних країн потрібно віднести вивчення та дослідження історії і цінностей своєї країни з урахуванням міжнародної обізнаності і володінням іноземними мовами.

Автори доповіді «Реформа американської освіти і національна безпека» [13] вважають, що, значущим для національної безпеки є розуміння історії, політики, культури і традицій, оскільки це є важливим для формування громадянської позиції та усвідомлення союзників і супротивників країни. Також до висновків наведеної доповіді відноситься підкреслення значущості формування та зміцнення суспільної єдності через вивчення суспільних освітніх компонентів, таких як національна і світова історія та культура, порівняльна політологія та порівняльне правознавство.

В умовах зростання соціально-економічної нерівності в Україні, особливо важливим стає зміцнення національної солідарності і виховання молодого покоління у дусі взаємної довіри, поваги та допомоги. Комунікаційні стратегії відіграють важливу роль у патріотичному вихованні. Засоби масової інформації, соціальні мережі та інші комунікаційні канали використовуються для поширення патріотичних ідей, створення національного єднання та зміцнення національного духу. Важливо забезпечити доступ до об'єктивної та достовірної інформації, яка допомагатиме громадянам усвідомлювати необхідність підтримки національної безпеки та активної участі в оборонних зусиллях.

Низька якість патріотичного виховання населення в кожній зі складових може становити загрозу для національної безпеки України, оскільки може призвести до таких наслідків: 1) втрати національної ідентичності та занепаду духу громадянства, що може призвести до зменшення активності громадян у справах держави та її захисту; 2) зниження національно-патріотичного духу серед молодого покоління, що може вплинути на його готовність вступати на військову службу та захищати свою країну; 3) посилення негативного впливу зовнішніх факторів на українське суспільство, зокрема на поширення пропаганди та дезінформації; 4) збільшення ризику соціальних конфліктів та нестабільності в суспільстві через невідповідність цінностей та ідеалів громадян; 5) загроза національній єдності, оскільки слабке

патріотичне виховання може сприяти розколам та розділенню нації на різні соціокультурні групи.

Отже, національно-патріотичне виховання є важливим соціокультурним інструментарієм національної безпеки України в умовах війни. Воно сприяє формуванню національної свідомості, активної громадянської позиції та готовності до захисту країни. Комунікаційні стратегії відіграють важливу роль у передачі патріотичних цінностей та забезпеченні доступу до об'єктивної інформації. І завдання держави полягає в тому, щоб продовжувати працювати над розвитком та впровадженням ефективних національно-патріотичних патріотичних виховних програм та комунікаційних стратегій для забезпечення національної безпеки та майбутнього успіху нашої країни. Заохочувати активну громадянську позицію, розуміння історії та цінностей країни, сприяти патріотичній свідомості громадян - це важливі кроки на шляху до забезпечення національної безпеки України.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Комунікаційні стратегії, залученість громадян до процесу прийняття рішень і національно-патріотичне виховання як соціокультурний інструментарій забезпечення національної безпеки є запорукою збереження суверенітету і нації. Правильно організовані комунікаційні канали та інформаційні кампанії, спрямовані на об'єднання населення та підтримку національних інтересів, сприяють зміцненню патріотичного духу та громадянської свідомості. Взаєморозуміння між усіма верствами суспільства створює підґрунтя для ефективного протидії зовнішнім загрозам та збереження національної безпеки. Активна громадянська позиція та участь у прийнятті важливих рішень підвищує довіру до влади та забезпечує демократичний контроль над державними діями. Заохочення громадян брати активну участь у житті країни та враховувати їхні думки при формуванні стратегій національної безпеки сприяє стабільності та ефективному реагуванню на внутрішні та зовнішні виклики. Національно-патріотичне виховання сприяє зміцненню національної ідентичності та почуттю єдності, необхідних для стійкості країни перед зовнішніми загрозами. Формування громадянської свідомості, патріотичного духу та підтримка національних цінностей впливає на залученість громадян до захисту держави, її незалежності та територіальної цілісності. Важливо продовжувати розвивати національно-патріотичне виховання серед молодого покоління, щоб забезпечити майбутню націю та зберегти національну безпеку в умовах зовнішніх тиску та агресії.

Подальшим напрямом розвідки соціокультурного інструментарію є дослідження формування критичного мислення громадян, яке покликано допомогти зберегти єдність українського суспільства, уникнути маніпулятивного впливу, розпалювання конфліктів та зберегти національну ідентичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білий В. І., Михальчук В. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. № 1. 17/2021. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7589&i=14>.
2. Казакова Л. Національна безпека держави: понятійно-категоріальний апарат. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 128–133.
3. Павленко В.П. Щодо визначення поняття «безпека держави»: проблеми теорії та практики у сучасних умовах війни. *Нове українське право*. Вип. 3. 2022. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/290>.
4. Подковенко Т. Національна безпека України: аксіологічний та правовий аспект. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1143>
5. Мельниченко Б. Основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 2 (30). С. 68–73.
6. Смолянук В. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 163–185
7. Пушкар З. Комунікаційні канали від час військового стану в Україні URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45983/1/%D0%97%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%BD%D0%B0%20%D0%9F%D0%A3%D0%A8%D0%9A%D0%90%D0%A0.pdf>.
8. Литвинова Н. Говори вдумливо: як війна змінює стратигічні комунікації у бізнесі та соціумі. MIND. URL: <https://mind.ua/openmind/20252079-govori-vdumlivo-yak-vijna-zminyue-strategichni-komunikaciyi-u-biznesi-ta-sociumi>.
9. Як і навщо громадам залучати людей до прийняття рішень: практичні кейси. URL: <https://www.prostir.ua/?news=yak-i-navischo-hromadam-zaluchaty-lyudej-do-pryjnyattya-rishen-praktychni-kejsy>.
10. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування /Карий О.І., Панас Я.В./ Асоціація міст України. К., ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 176 с.
11. Концепція національно-патріотичного виховання. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylonovukontseptsiyu-patriotychnogo-vyhovannya>.
12. Королюк А., Королюк О. Національно-патріотичне виховання як важлива складова національної безпеки. *Зб. наук. праць Військової академії* (м. Одеса). Технічні науки. 2015. Вип. 1. С. 155–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zbnpva_2015_1_23.
13. Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security (In k Force Report No. 68). New York: Council on Foreign Relations Press. March 2012. P. 12.